

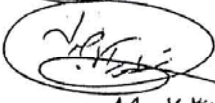

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

تاییدیه اعضای هیات داوران در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه کارشناسی ارشد آقای غلامرضا مصطفی لو تحت عنوان «مراکز آموزشی تشیع امامیه از آغاز تا عصر مغول» را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

امضا	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	استاد	دکتر صادق آئینه وند	۱- استاد راهنما
	دانشیار	دکتر حسین مفتخری	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر صالح پرگاری	۳- استاد ناظر
	استادیار	دکتر محمد حسین منظورالاجداد	۴- استاد ناظر
 ۱۱/۸/۳۱	استادیار	دکتر محمد حسین منظورالاجداد	۵- نماینده تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب..... دانشجوی رشته..... (مهر)..... ورودی سال تحصیلی..... ۱۳۸۵»
مقطع..... دانشکده..... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق‌الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می‌دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:.....
تاریخ: ۹۰/۶/۲۷

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته تربیت مدرس است که در سال

۱۳۸۸ در دانشکده تربیت مدرس دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار حکیم اجناب آقای دکتر زینب تقی پور، مشاوره سرکار خانم اجناب آقای دکتر دکتر حسن فتحی و مشاوره سرکار خانم اجناب آقای دکتر _____ از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأديه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب نریمان سعادت دانشجوی رشته تربیت مدرس مقطع کارشناسی ارشد

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: نریمان سعادت

تاریخ و امضا:

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده ادبیات علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام

مراکز آموزشی تشیع امامی از آغاز تا عصر مغول

استاد راهنما :

دکتر سید محمد حسین منظور الاجداد

استاد مشاور :

دکتر حسین مفتخری

پژوهشگر:

غلامرضا مصطفی لو

شهریور ۱۳۸۸

این پایان نامه تقدیم می شود :

به روح پدر بزرگوارم

و مادر عزیز و مهربانم

و با خالصانه ترین قدر دانی تقدیم می شود به :

همسر صبورم و آریین عزیزم

که با بردباری و فداکاری و تحمل سختی ها ، شرایط ادامه تحصیل

را برایم فراهم نمودند.

چکیده

شیعیان از بدو بوجود آمدن این گروه همواره در نقطه مقابل حکومت‌های اموی و عباسی قرار داشتند به همین جهت این حکومتها نه تنها از تشکیل مؤسسات و مدارس آموزشی شیعیان از جهت سیاسی و مالی حمایت نمی کردند بلکه از آن جلوگیری نیز به عمل می آوردند ولی با این حال علاقه به انتقال و گسترش عقاید شیعی باعث شد تا شیعیان از هر فرصت بدین منظور بهره ببرند مؤسسات و مراکز آموزشی شیعیان امامی از دوران امامت امام محمد باقر «ع» و امام صادق «ع» شکل و روش خاصی خود را پیدا کرد و بعد از آن با کمک شاگردان و دانش آموختگان شیعی که از محضر ائمه شیعی و دانشمندان بزرگ بهره برده بودند ادامه پیدا کرد.

از نظر مالی مؤسسات و مجموعه های آموزشی شیعیان با توجه به این شرایط عموماً از ناحیه کمک های مردمی به خصوص از جانب موقوفات و رسم وقف که در بین مسلمانان رایج بود اداره می شد . در این مراکز غیر از علوم اسلامی که در مدارس اهل سنت رایج بود علمی همچون فلسفه و مابعدالطبیعه که عموم دانشمندان اهل سنت با آن مخالف بودند آموزش داده می شد در شهرهایی که اکثریت ساکنان و یا بخش مهمی از آن شیعه بودند همچون کوفه - بغداد - قم - ری خاندان هایی همچون اشعریان - نوبختیان - آل بابویه و ... و دانشمندان دیگر اهداف آموزشی شیعیان را پیش می بردند که با تأسیس دارالعلم و دارالحديث ها و مدارس شیعی در دوره های مختلف باورهای مذهبی شیعه را به نسلهای بعد از خود انتقال می دادند.

مؤسسات و مدارس شیعی امامی به جهت سیاسی و یا به جهت مخالفت با علمی که در آنها آموزش داده می شد همواره از جانب اهل سنت متعصب با مخالفتی روبرو بود ولی با این وجود باعث نشد تا شیعیان امامی اهداف آموزشی خود را کاملاً رها سازند. علمی که هم اکنون در مراکز دینی شیعیان آموزش داده می شود نتیجه همان تلاشها است.

واژگان کلیدی: مراکز آموزشی - تشیع امامی - دارالعلم - وقف

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه و طرح تحقیق.....
۲	۱- مقدمه.....
۷	۲- کلیات تحقیق.....
۷	۱-۱- تعریف مسئله.....
۷	۲-۱- اهداف.....
۸	۳-۱- سوالات تحقیق.....
۸	۴-۱- فرضیه های تحقیق.....
۸	۵-۱- مواد و روش انجام تحقیق.....
۸	۶-۱- جنبه جدید بودن و نوآوری.....
۹	۷-۱- فهرست مراجع.....
۱۰	فصل دوم : مکانهای آموزشی مسلمانان.....
۱۱	۱-۲ مسجد.....
۱۶	۲-۲ مکتب.....
۱۸	۳-۲ مدرسه ها.....
۲۲	۴-۲ بیت الحکمه (خزانه الحکمه / دارالحکمه).....
۲۶	۵-۲ دیگر مکانهای آموزشی (رباط - خان و ...).....
۲۸	فصل سوم : شکل گیری مذهب دوازده امامی و مراحل آغازین ادبیات امامیه.....
۳۶	فصل چهارم : حوزه ها و خاندان های علمی شیعیان.....
۳۷	۴-۱- حوزه فعال علمی و آموزشی شیعیان.....

- ۳۸.....۴-۱-۱- حوزه کوفه.....
- ۴۰.....۴-۱-۲- شهر قم.....
- ۴۳.....۴-۱-۳- حوزه بغداد.....
- ۴۶.....۴-۱-۴- شهر ری.....
- ۴۸.....۴-۲- خاندان های علمی شیعیان امامی.....
- ۴۹.....۴-۲-۱- اشعریان.....
- ۵۳.....۴-۲-۲- نوبختیان.....
- ۵۶.....۴-۲-۳- آل بابویه.....
- ۶۰.....۴-۲-۴- خاندان های شیعی در خراسان.....
- ۶۲.....۴-۲-۵- سادات قم.....
- ۶۴.....۴-۲-۶- آل یقطین.....
- ۶۶.....۴-۳- نقیبان علوی و نقش فرهنگی آنها.....
- ۷۰..... فصل پنجم : فعالیت های فرهنگی ائمه شیعه.....
- ۷۱.....۵-۱- امام سجاد«ع» امام چهارم شیعیان.....
- ۷۳.....۵-۲- امام محمد باقر«ع».....
- ۷۶.....۵-۳- امام جعفر صادق«ع».....
- ۸۰.....۵-۴- امام موسی کاظم«ع».....
- ۸۲.....۵-۵- امام رضا«ع».....
- ۸۴.....۵-۶- امام جواد«ع».....
- ۸۵.....۵-۷- امام هادی«ع».....
- ۸۶.....۵-۸- امام حسن عسکری«ع».....
- ۸۷..... فصل ششم : دوره غیبت صغری.....
- ۸۸.....۶-۱- وضعیت علمی شیعیان در دوران غیبت صغری.....

- ۸۹.....۲-۶- دانش آموختگان شیعی در دوران غیبت صغری
- ۸۹.....۱-۲-۶- احمد بن عیسی اشعری قمی
- ۸۹.....۲-۲-۶- احمد بن محمد بن خالد برقی
- ۹۰.....۳-۲-۶- محمد بن احمد یحیی قمی اشعری
- ۹۰.....۴-۲-۶- ابراهیم بن محمد بن هلال ثقفی
- ۹۱.....۵-۲-۶- احمد بن ادريس قمی
- ۹۲.....۶-۲-۶- محمد بن حسن صفار
- ۹۲.....۷-۲-۶- علی بن ابراهیم قمی
- ۹۳.....۸-۲-۶- ابو عمر کشی
- ۹۳.....۹-۲-۶- ابن قبه رازی
- ۹۴.....۱۰-۲-۶- محمد بن یعقوب کلینی
- ۹۶.....۱۱-۲-۶- عبدالله بن جعفر حمیری
- ۹۶.....۱۲-۲-۶- علی بن حسین بن موسی بن بابویه
- ۹۷.....۱۳-۲-۶- ابوسهل اسماعیل بن علی نوبختی
- ۹۹.....۱۴-۲-۶- ابوعلی محمد بن همام کاتب اسکافی
- ۱۰۰..... **فصل هفتم: دوره آل بویه**
- ۱۰۱.....۱-۷- برآمدن آل بویه
- ۱۰۶.....۲-۷- دانشمندان شیعی دوران آل بویه
- ۱۰۶.....۱-۲-۷- ابن اعلم بغدادی
- ۱۰۶.....۲-۲-۷- ابن جنید
- ۱۰۷.....۳-۲-۷- شیخ مفید
- ۱۱۰.....۴-۲-۷- شیخ طوسی
- ۱۱۳.....۵-۲-۷- نجاشی

فصل هشتم : نقش دارالعلم ها و دارالحدیثهای شیعی..... ۱۱۴

۱-۸- دارالعلم های شیعی..... ۱۱۵

۱-۱-۸- پیشینه تأسیس دارالعلم ها..... ۱۱۵

۲-۱-۸- ویژگی و نقش آموزشی دارالعلم های شیعی..... ۱۱۸

۳-۱-۸- نتایج وجود کتابخانه ها در حوزه های شیعه..... ۱۲۱

۴-۱-۸- مهمترین دارالعلم های شیعی و مؤسسان آن..... ۱۲۲

۵-۱-۸- افول دارالعلم های شیعی..... ۱۲۸

۲-۸- چگونگی تأسیس دارالحدیث ها..... ۱۳۴

۱-۲-۸- دارالحدیث..... ۱۳۴

۲-۲-۸- دارالحدیثهای شهرهای شیعی..... ۱۳۷

فصل نهم : دوره سلجوقیان..... ۱۴۱

۱-۹- مراکز آموزشی شیعیان در دوره سلجوقیان..... ۱۴۲

۲-۹- علما و دانشمندان امامی دوره سلجوقی..... ۱۴۷

۱-۲-۹- مفید عبدالجبار رازی..... ۱۴۷

۲-۲-۹- ابو عبدالله جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی..... ۱۴۷

۳-۲-۹- فضل بن حسن طبرسی..... ۱۴۸

۴-۲-۹- ابوالفتح رازی..... ۱۵۰

۵-۲-۹- قطب الدین راوندی..... ۱۵۲

۶-۲-۹- احمد بن علی طبرسی..... ۱۵۳

فصل دهم : علومی که شیعیان می آموختند..... ۱۵۵

۱-۱۰- فقه در نزد شیعیان امامی..... ۱۵۶

۲-۱۰- علم کلام در نزد شیعیان امامی..... ۱۶۰

۳-۱۰- تاریخ در نزد شیعیان امامی..... ۱۶۴

- ۱۰-۴- نجوم در نزد شیعیان امامی.....۱۶۷
- ۱۰-۵- علم تفسیر در نزد شیعیان امامی.....۱۷۰
- ۱۰-۶- علم طب در نزد شیعیان امامی.....۱۷۲
- ۱۰-۷- علم رجال در نزد شیعیان امامی.....۱۷۴
- ۱۰-۸- علم حدیث در نزد شیعیان امامی.....۱۷۸
- فصل یازدهم : چرا شیعیان به تأسیس نظام آموزشی مستقل مبادرت ورزیدند؟..... ۱۹۲**
- ۱۱-۱- اداره موسسات آموزشی شیعیان ۱۹۳
- ۱۱-۲- هزینه ها و درآمدهای مالی مراکز آموزشی شیعیان.....۱۹۵
- ۱۱-۳- چرا شیعیان به تأسیس نظام آموزشی مستقل دست زدند؟.....۲۰۳
- نتیجه گیری.....۲۰۵
- منابع و مأخذ ۲۰۹
- چکیده انگلیسی ۲۱۴

فصل اول

مقدمه و طرح تحقیق

مقدمه

نخستین و ارزنده‌ترین وظیفه هر تازه مسلمان‌ی یادگیری آموزش‌ها آیین‌های عبادی و وحی الهی بود و پیامبر «ص» شایسته‌ترین آموزگار، قرآن را به آنان می‌آموخت و در مسائل قضایی و دادرسی آنان را راهنمایی می‌کرد و شیوه پیچیده ارث را برای آنها می‌آموخت در اسلام پیامبر اسلام نخستین معلم و مربی بود ولی نوع آموزش پیامبر اکرم «ص» آموزش بزرگسالان بود و شاگردان او هم همیشه باسواد نبودند بسیار اتفاق می‌افتاد که دو تن از یارانش که در مجالس در کنار او می‌نشستند یکی از آنها آن چه می‌شنید و دریافت می‌کرد کلمه به کلمه می‌نگاشت و دیگری بر حافظه خود تکیه کرده و آنرا حفظ می‌کرد. این روش بیشتر به علت نبود دانش خواندن و نوشتن بود که پیامبر ناگزیر به انجام چنین روشی بود.

پیامبر اسلام اگر چه امی بود ولی بزرگترین مشوق تعلیم و آموزش بود و از هر فرصتی برای مبارزه با بی‌سوادی و جهل استفاده می‌کرد. ابتکاری‌ترین کار در زمینه سوادآموزی در صدر اسلام فرمان پیامبر اسلام «ص» است که شرط آزادی اسیران جنگی را باسواد کردن مسلمان قرار داد چنان که بعد از جنگ بدر هر اسیری که قادر به پرداخت فدیة یا خون بها نبود و خواندن و نوشتن می‌دانست با تعلیم ده تن از مسلمانان آزاد می‌شد.

بلغاری در فتوح البلدان فقط از یک زن قریشی نام برده که در دوره جاهلیت مقارن ظهور اسلام خواندن و نوشتن می‌دانست و این زن نیز با مبعوث شدن پیامبر به دین اسلام گروید. به گزارش بلاذری این زن همان است که حفصه همسر پیامبر را نوشتن آموخت بلاذری چند زن از زنان مسلمان را نام می‌برد که در دوره اسلام هم می‌خواندند و هم می‌نوشتند و یا تنها می‌خواندند، او می‌گوید: حفصه همسر پیامبر می‌نوشت، ام کلثوم دختر عقبه بن معیط نیز می‌نوشت، عایشه (همسر پیامبر) می‌خواند ولی نمی‌نوشت و همچنین ام سلمه ...

از این جریان معلوم می‌شود که امر آموزش چقدر برای شخص پیامبر اکرم «ص» اهمیت داشته و او حتی برای همسران خود نیز معلمی انتخاب کرده بود تا آنان نیز از آموزش بی‌بهره نباشند و همین رفتارها برای مسلمانان سرمشق قرار گرفت و مدت زمان زیادی طول نکشید که در مدینه افراد

باسواد رو به فزونی نهادند و آمار باسوادها به طور چشمگیری بالا رفت و حتی از بین زنان نیز کسانی یافت می‌شد که خواندن و نوشتن را فراگرفتند.

مسجدالنبی که همزمان با هجرت رسول خدا «ص» در مدینه بنا گردید کهن‌ترین پایگاه تعلیمات اسلامی در تاریخ آموزش اسلام بوده است. آورده‌اند که روزی پیامبر اکرم «ص» وارد مسجد شد دو گروه را در مسجد مشاهده کرد که یک گروه از آن‌ها در حال عبادت و دعا و گروه دیگر در حال مباحثه علمی بودند. آن حضرت فرمود هر دو کاری نیک انجام می‌دهند اما من برای تعلیم فرستاده شده‌ام آنگاه ایشان نیز به حلقه مباحثه علمی پیوست. در بین اصحاب وفادار پیامبر گروهی با انگیزه‌های علمی و گرایش به مسایل تعلیماتی پدیدار گشت این گروه از یاران رسول خدا «ص» در مسجد پیامبر در مدینه می‌نشستند و مردم را در امور دینی ارشاد و راهنمایی می‌کردند.

عبدالله بن عباس یکی از این اصحاب بود که در صحن خانه کعبه می‌نشست و مردم وی را در میان می‌گرفتند و در تفسیر آیات قرآن مطالبی از وی می‌پرسیدند و مسلمانان از نقاط دوردست آهنگ وی می‌کردند و از او در باب حلال و حرام پرسش می‌کردند این دسته از اصحاب پیامبر «ص» رسالت آموزش خود وظیفه آموزش نومسلمانان را هم چنان ادامه می‌دادند تا پس از ایشان نوبت به گروه تابعین رسید که از اصحاب رسول خدا اخذ حدیث کرده و در حضور آنان شاگردی کرده بودند. محیط ساده و بی‌آلایش مسلمانی مساعد و مناسب تحصیل علم و دانش بود و براساس سنتی که پیامبر «ص» آن را بنیان نهاده و وظیفه مقدس تعلیم و تربیت به طور رایگان برعهده مسلمانان واگذار شده بود.

از نظر دین اسلام آموزش دارای اهمیت و ارزش زیادی بوده است. فرامین و آموزه‌های قرآن و شخص پیامبر برای نخستین بار در میان توده‌ی مردم شبه جزیره عربستان دلبستگی و شوق آموختن ایجاد کرد. آیات قرآن که به ضرورت آموختن تاکید دارد فراوان است. پیامبر اسلام نیز به کرات و روش‌های مختلف مسلمین را به کسب دانش فراخوانده است ایشان کسب علم را واجب می‌دانست و کسانی را که به کسب علم می‌پردازند همتراز کسانی قرار داد که در راه خدا جنگیده و شهید می‌شوند همانطور که گفته شد گرچه شخص پیامبر خود بی‌سواد بود با این حال در سراسر زندگی خویش

همواره مشوق آموزش بود. در خلال جنگ‌ها اسیری که مسلمانان را خواندن و نوشتن می‌آموختند آزاد می‌شدند. درباره اهمیت آموزش در اسلام آیات، احادیث و گفته‌هایی از بزرگان دین آمده که به عنوان نمونه: خداوند کسانی از شما را که گروه‌ده‌اند و کسانی که دارای دانش‌اند درجه‌های بلند و والایی می‌بخشد.^(۱) (سوره مجادله آیه ۱۱)

و پروردگار تو کرامتش نامحدود است از آن جهت که با خامه و قلم، علم و آگاهی را به وی ارمغان داده و از این رهگذر کرامت والای خود را در مورد انسان به کار داشته است.^(۲) (سوره علق آیه‌های ۵-۳)

کسی که از حکمت و دانش و استحکام در اندیشه و گفتار و رفتار برخوردار گردد به خیر و برکت فراوانی دست یافته است.^(۳) (سوره بقره آیه ۲۷۲)

پیامبر «ص» می‌فرماید: در روز قیامت سه گروه سود زیادی می‌برند: اول پیامبران، دوم دانشمندان، سوم شهیدان. و در جای دیگر می‌فرماید: دانشمندان وارثان و پیام‌آوران و خبردهندگان خدایی‌اند.

حضرت علی «ع» نیز می‌فرمایند: علم میراث پیامبران است و مال میراث فرعون‌ها و قارون‌ها. دانش با آموختن به دیگران کم نمی‌شود بلکه افزون می‌شود و مال با بخشیدن کم می‌شود. و همچنین: هر که به من یک حرف بیاموزد بی‌گمان مرا بنده خود گردانیده است. و این مطالب تنها بخشی از فرامین قرآن و پیامبر و علی‌ابن‌ابی‌طالب است که در ضرورت آموختن آیه‌های قرآن و فرامین بزرگان دینی چندان فراوان است که در اینجا نمی‌توان همه آنرا گفت. در نظام اسلامی که پیامبر اکرم «ص» بنیان نهاد تحصیل اختصاص به طبقه معینی ندارد. همه افراد باید از خدمات آموزشی استفاده نمایند.

---

۳)سوره بقره، آیه ۲۷۲

۲)سوره علق، آیه های ۳-۵

۱)سوره مجادله، آیه ۱۱

پیامبر اسلام بود که مسجد را به صورت مرکز تعلیم و تربیت درآورد پیش از آنکه مسئله تعلیمات اجباری مطرح گردد در نظام آموزشی توصیه شده افراد از هر نژاد و موقعیت اجتماعی به آموختن روی آورند.

نخستین و مهمترین وظیفه هر نو مسلمان یادگیری قرآن و آموزه‌های آن بود بدین جهت توجه اصلی در این عصر و چندی بعد ساده یادگرفتن قرآن به صورت ازبر یا ضبط آیه‌هایش با نگارش بر سطح برگ‌ها، استخوان‌ها و یا سنگ‌ها بود. علوم به اصطلاح قرآنی در آن روزها وجود نداشت و علم قرائت قرآن خیلی بعد از این گسترش یافت.

همچنین در صقه که جایی چسبیده به مسجد پیامبر در مدینه بود خواندن و نوشتن احکام اسلام، ازبر کردن سوره‌ها و بخش‌هایی از قرآن تجوید و ... بوسیله شخص پیامبر و زیر نظر مستقیم او در آنجا آموخته می‌شد غیر از مباحث و آموزش‌هایی که پس از انجام نمازهای پنجگانه برای نومسلمان صورت می‌گرفت شماری از پیروان او پیش او در مسجد و در بیرون از مسجد در رابطه با مسائل اعتقادی پرسش‌هایی از او می‌کردند و چون اکثریت یاران پیامبر از سواد بهره ای نداشتند با توصیه پیامبر آموزه مورد نظر را چندین بار بازگو می‌کردند تا بیاموزند. آمدن اسلام و نزول قرآن و دلبستگی به قرآن از سوی مسلمانان باعث ایجاد دانش‌هایی شد و قرآن اساس آموزش مسلمانان قرار گرفت. موضوع برنامه تحصیلی و آموزشی مسلمانان عبارتند از :

۱- علم اللغه یا واژه شناسی

در حقیقت قرآن اولین کتابی بود که به زبان تازی نگاشته شده بود. زبان قرآن همان زبان قریش بود دانشمندان برای درک زبان قرآن مدت‌ها در بادیه و در میان چادر نشینان زندگی می‌کردند تا به این زبان آشنایی کامل پیدا کنند. ماحصل این تلاش‌ها نگارش کتاب‌هایی در این رابطه بود.

۲- علم النحو یا دستور زبان

بیم آن می‌رفت که قرآن نادرست و غلط تفسیر و برداشت شود به خصوص از طرف گروندگان غیرتازی که به قواعد و مقررات دستور زبان تازی آشنایی نداشتند بدین جهت کسانی درصدد تدوین آن برآمدند.

۳- علم بلاغت

دانشی بود که هدف آن درک معانی آیات قرآن و رسا بیان کردن آن بود.

۴- تفسیر

هرچند یاران پیامبر و عالمان صدر اسلام از تشریح آیات قرآن کناره می‌رفتند اما دانشمندان ادوار بعد که شایستگی درک آیات قرآن را داشتند آیات قرآن را تشریح و تفسیر می‌کردند و آنرا می‌نگاشتند.

۵- علم خواندن قرآن

این دانش مربوط به اعراب گذاری واژگان قرآن و نیز قرائت آن مربوط می‌شود.

۶- علم حدیث

این دانش از گفتار و کردار پیامبر گفتگو می‌کند. دو خلیفه نخست ابوبکر صدیق و عمر بن خطاب با هرگونه نگارش و بازگوکردن احادیث به سختی مقابله می‌کردند خصوصاً عمر بن خطاب دستور داده بود تا یاران برجسته پیامبر از روایت آشکار هر حدیثی خودداری کنند.

همین سختگیری‌ها در نقل حدیث و برداشتهای سهوی و نقل احادیث دروغین که مغرضانه انجام می‌گرفت باعث ایجاد علم الاسماء و علم الرجال (دانش نام‌ها و ناقلان حدیث) گردید.

تا اینکه در نیمه دوم سده سوم هجری شش کتاب رسمی حدیث (صحاح سته) نگاشته شد.

۷- فقه (حقوق)

که اجتهاد و استنباط شخصی، تصمیم‌گیری برای قاضیان در جایی که هیچ‌گونه راهنمایی و یا پیشینه‌ای در قرآن و سنت نبود را می‌گفتند هر چند شیوه‌ای که در زمان خلفای راشدین و امویان در پیش گرفته شد علم فقه فرصت عرض اندام پیدا نکرد ولی در دوران عباسیان وضع به گونه‌ای دیگر بود پایه گذاری هر چهار مذهب فقهی سنی (حنفی، مالکی، حنبلی، شافعی) گویای گسترش علم فقه در این دوران بود.

۸- دانش تقسیم ارث (علم الفرائض)

هرچند که تقسیم ارث بخشی از علم فقه به شمار می‌رفت اما به علت پیچیدگی آن علمی مختص به این امر ایجاد شد.

۹- دانش کلام

که بوسیله واصل بن عطا و معتزله که برخی از خلفای عباسی بعضی اصول آن به ویژه خلق قرآن را پذیرفتند علیرغم مخالفت اهل تسنن پس از اشعری و ماتریدی کلام از دیدگاه دانشمندان اهل سنت مشروع شد. کلام در واقع دانش دین شناسی بود.

کلیات تحقیق

۱-۱- تعریف مسئله :

در دوران خلافت امویان و عباسیان شیعیان با بدگمانی حکومت ها مواجه بوده مورد تعقیب و آزار قرار داشته و علاقه آنها به انتقال موارث فکری و اعتقادی خود موجب شد که شیعیان به فکر ایجاد مراکز مختلف آموزشی بیفتند و پیشینه تدریس امام محمدباقر «ع» و امام صادق «ع» امکان ایجاد مرکز آموزشی مستقل را پیش چشم آنان می آورد تفاوت این مرکز با مراکز پیروان دیگر مذاهب اسلامی بیشتر در زمینه فقه و اصول آن بوده و در نحو و صرف و صناعات ادبی تفاوت مسلکی مشهود نمی گردد.

این مراکز از کمک دولت ها برخوردار نبودند و انجام هر گونه پژوهش با تکیه بر منابع مالی مردمی نظیر وقف امکان پذیر می گردید. در این پژوهش ما برآنیم تا ضمن بررسی پیشینه تاسیس مراکز آموزشی مستقل از سوی شیعیان به سیر تاسیس این مراکز و تفاوتها و تشابهات آموزشی شیعیان با مراکز آموزشی دیگر پیروان مذاهب اسلامی پردازیم.

۱-۲- اهداف :

شناسایی مراکز آموزشی شیعیان امامی (اثنی عشری) و شناخت تمایزات نظام آموزشی شیعیان با نظام آموزشی دیگر مذاهب اسلامی در مقطع تاریخی ذکر شده در عنوان.

۱-۳- سوالات تحقیق :

- ۱- چرا شیعیان به تاسیس نظام آموزشی مستقل اقدام کردند؟
- ۲- پیشینه تشکیل مدارس شیعی چه بود؟

۳- این نظام آموزشی چه تفاوتی با نظام رایج اهل سنت داشت؟

۴- نیازهای مالی مراکز آموزشی شیعه امامی چگونه تأمین می شد؟

۴-۱- فرضیه های تحقیق:

۱- علاقه به انتقال باورهای مذهبی و عقیدتی در ضمن آموزش منجر به ایجاد نظام آموزشی مستقل گردید.

۲- از هنگام تشکیل مجلس درس از سوی امامان ما به خصوص امام باقر «ع» و امام صادق «ع» آموزش مستقل شیعیان شروع شد و در شکل دارالعلم ها و مدرسه ها به حیات خود ادامه داد.

۳- در زمینه آموزش ادبیات و صرف و نحو عربی تفاوتی مشهود نبود اما در زمینه آموزش فقه و اصول این تفاوت محسوس می گردید.

۴- چون شیعیان معمولاً در تعارض با حکومت ها بودند به مدراس آنان کمک مالی نمی شد و بیشتر نیازهای مالی این مراکز از سوی موقوفات تأمین می گردید .

۵-۱- مواد و روش انجام تحقیق :

روش انجام تحقیق توصیفی و تحلیلی و کتابخانه ابزار گردآوری اطلاعات می باشد در این روش محقق با اتکا بر مدارک و اسناد و نوشته های موجود در منابع اولیه و تحقیقات جدید به نقد و بررسی آنها پرداخته و نتایج جدیدی عرضه می کند.

۶-۱- جنبه جدید بودن و نوآوری:

در مورد پیشینه نظام آموزشی شیعیان و ویژگی های آن کار بسنده ای صورت نگرفته .این پژوهش کاستی اطلاعات را چاره نماید.

۷-۱- فهرست مراجع :

الف - مجموعه منابع مورد استفاده در تحقیق حاضر به دو دسته منابع و مأخذ اصلی و مطالعات و تحقیقات جدید تفکیک و متمایز می گردند.